

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Віталій Богданович КОВАЛЬЧУК,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету "Острозька академія",
а/с 46, Острог, Рівненська обл., 35800,
kovalchuk1903@gmail.com

УДК 340.12

ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕРЖАВИ В СТРУКТУРІ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Визначається місце основних принципів конституційної держави в структурі сучасної національної правової ідеології, досліджується правова ідеологія як засіб відображення та утвердження цих принципів у правовій свідомості громадян України. Одним з основних принципів такої держави є принцип верховенства права. Подальший процес утвердження принципу верховенства права в Україні повинен здійснюватися не лише в суто формально-юридичному вимірі, але й на більш глибокому рівні правової свідомості, яка має здатність формуватися під впливом нового типу національної правової ідеології. Не менш важливим для правової ідеології як складової громадянської правосвідомості є принцип пріоритетності прав та свобод людини. Права людини слугують необхідною умовою людського існування та комунікації як у відносинах між особою і суспільством, так і на рівні відносин людина — державна влада; вони є основним критерієм легітимності публічної влади. Принцип народного суверенітету є одним з основоположних принципів конституційної держави, який проголошує народ носієм суверенітету та єдиним джерелом влади у державі. Наявність у правовій ідеології цього принципу дозволяє кожній людині захищати свою особисту свободу спільними зусиллями в організованій спосіб.

Ключові слова: правова ідеологія, права людини, народний суверенітет, верховенство права.

У сучасних умовах поширення в Україні цінностей конституціоналізму та її становлення як суверенної, незалежної держави одну з вирішальних ролей відіграє утвердження у правовій свідомості громадян України тих фундаментальних правових принципів, які здатні гарантувати як високі юридичні стандарти суспільних відносин, так і сприяти перетворенню України на сучасну конституційну державу, яка є найкращим втіленням основ демократії та верховенства права.

© Ковальчук В. Б., 2014

Традиційно в юридичній науці проблема забезпечення та реалізації тих чи інших правових принципів у державотворчому процесі досліджується в контексті функціонування механізму конституційного регулювання основних суспільних відносин. Такий методологічний підхід є цілком виправданим і не викликає жодного заперечення. Однак, як демонструє практика розвитку суспільних відносин, крім механізмів конституційного регулювання існують й інші не менш важливі фактори, які визначають характер ставлення громадян до права та його сприйняття в суспільстві. У цьому сенсі не можна оминати увагою таку важливу складову як розвиток правової свідомості, а також такої її невід'ємної частини, як правова ідеологія.

Одразу слід зазначити, що при розгляді ідеологічної складової громадянської правосвідомості мова не йде про певну політичну ідеологію. Йдеться про дещо інше, а саме: про сукупність правових ідей, принципів, цінностей, концепцій, які сформувалися у суспільстві, відображають існуючий стан правовідносин та вказують на рівень суспільного сприйняття існуючого правопорядку [1, с. 174–175]. За своїм змістом правова ідеологія може включати в себе різноманітні ідеї, теорії, концепції, мету, принципи. Однак процес її появи є органічною стадією розвитку суспільної свідомості, яка надає людині цілісне і ціннісно-орієнтоване розуміння права і правових процесів. При цьому правова ідеологія, як правило, відповідає усталеним правовим відносинам та соціально-правовим зв'язкам, а отже, вона легітимізує й обґрунтовує існуючі суспільні правовідносини, включаючи й відносини щодо організації та реалізації державної влади.

Питання правової ідеології неодноразово ставало предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних учених, серед яких якісно відрізняються праці С. Алексєєва, А. Абрамова, В. Бабаєва, Л. Герасіна, І. О. Заздрінова, І. Львіна, В. Корельського, Ю. Каліновського, В. Кондрат'єва, П. Новгородцева, О. Петришина, В. Толстенка, О. Скрипнюка, В. Хропанюка. Утім, на сьогодні недостатньо спеціальних досліджень, які стосувалися б впливу правової ідеології на сучасні демократичні процеси, що відбуваються в Україні.

Завданням статті є охарактеризувати місце основних принципів конституційної держави у структурі сучасної національної правової ідеології, розглянути її як засіб відображення правових принципів у свідомості громадян України.

Далеко не будь-яка правова ідеологія здатна створити сприятливі умови для розвитку і функціонування правосвідомого громадянського суспільства. Від вибору правової ідеології залежить те, яка саме модель взаємодії громадянського суспільства та держави реалізується в кожному конкретному випадку: чи це буде модель “раціонального способу співіснування людей і держави, заснованого на розумі, свободі, праві і демократії” [2, с. 79], чи модель єдності демократичної держави і громадянського суспільства, при якій жодна з частин ніколи не поглинає іншу [3, с. 63–64], чи це модель абсолютного протистояння держави і громадянського суспільства, в якій нормою є правова дикість, деградація права і закону до звичайних засобів насилля над громадянином [4, с. 158].

Правова ідеологія, яка заснована на раціональному способі співіснування громадянського суспільства та конституційної держави за своїм змістом є гуманістичною чи “людиноцентричною”, в її основі лежить ідея про те, що держава існує для людини, а не навпаки. Вона знаходить своє вираження в основних принципах сучасної конституційної держави, яка є своєрідним втіленням кращих традицій правової та демократичної держави.

Одним з основних принципів такої держави є принцип верховенства права. У сучасній правовій теорії немає єдиного підходу до розуміння цього принципу, однак у найширшому значенні він означає панування права в суспільстві і, зокрема, його пріоритетне становище щодо законів та дій публічної влади. Згідно з цим принципом державну владу слід здійснювати відповідно до права. Саме на цьому наголошували

відомі англійські конституціоналісти А. Дайсі та К. Маклвейн. Останній, зокрема, пов'язував принцип верховенства права з конституціоналізмом, під яким розумів “юридичне обмеження держави та повну протилежність свавільному правлінню” [5, р. 41]. Зауважимо, що юридичне обмеження державної влади, під яким розуміється діяльність державних органів у межах чинного законодавства та в межах компетенції, є надзвичайно важливим, але не головним елементом принципу верховенства права, адже надто поширене явище, коли здійснення владних повноважень на формально законній підставі переростає в засилля дискреційних повноважень владного органу чи посадової особи, зводячи цим нанівець усю сутність принципу верховенства права.

Правова ідеологія в конституційній державі, звертаючись до принципу верховенства права, проголошує не лише повагу до “букви” закону, але й до його “духу”, тобто до тих моральних цінностей, які повинні лежати в основі законів. Вона не лише виконує функцію легітимації чинного правопорядку, але й стимулює в суспільній свідомості такі трансформації, які гарантують правомірність поведінки громадян держави не стільки через застосування примусу з боку органів державної влади, скільки через відповідність правових норм моральним цінностям та загальному розумінню належного та справедливого.

На жаль, необхідно констатувати, що впродовж майже всього періоду існування Української незалежної держави так і не була сформована національна правова ідеологія, в основі якої лежав би принцип верховенства права. Саме тому ні звичайним громадянам, ні представникам органів державної влади так і не було прищеплене почуття поваги до закону як нормативного акта, в основі якого лежить “моральний мінімум” і покликанням якого є реалізація ідеї права та справедливості. Тому сьогодні пануючою є пострадянська правова ідеологія, яка розглядає право як інструмент державного примусу та реалізації державних інтересів. Зважаючи на це, переконані, що подальший процес утвердження принципу верховенства права в Україні повинен здійснюватися не лише в суто формально-юридичному вимірі, але й на більш глибокому рівні правової свідомості, яка має здатність формуватися під впливом нового типу національної правової ідеології.

Не менш важливим для правової ідеології як складової громадянської правосвідомості є принцип пріоритетності прав та свобод людини. Права людини, як і право в цілому, — це всезагальна форма та міра свободи. Як зазначає Ю. Габермас, “право мусить доводити свою легітимність в аспекті забезпечення свободи” [6, с. 361]. Права людини визначають міру, обсяг та кількість свободи учасників суспільних відносин, вони забороняють діяти так, щоб поведінка одних індивідів була спрямована на шкоду іншим, і цим встановлюють максимальну міру свободи. Це означає, що формально рівні учасники правовідносин наділені свободою у стосунках один з одним, допоки вони не призводять до загострення суспільних відносин. Зважаючи на це, права людини слід розглядати не лише як свободу дії особи, а й як обмеження свободи у певних діях задля досягнення інших благ. Вони встановлюють межі, поза якими людині заборонено свавільно приймати рішення. Право тим і відрізняється від свободи, що встановлює межі свободи, порушення яких перетворюють свободу на свавілля.

Крім цього, права людини слугують необхідною умовою людського існування та комунікації як у відносинах між особою і суспільством, так і на рівні відносин людина — державна влада. У відносинах між останніми їх слід розглядати як незалежні стандарти, на основі яких можна ставити під сумнів легітимний характер актів та дій публічної влади. У цьому контексті можливо вести мову про права людини як про основний критерій легітимності публічної влади [7, с. 211].

Слід також зауважити, що реалізація цього принципу конституційної держави вимагає від правової ідеології, по-перше, чіткого наукового обґрунтування цього принципу та забезпечення його адекватного розуміння як на рівні громадянського суспільства, так і представників органів державної влади. Невипадково відомий

російський правознавець дореволюційної доби М. Хлебніков писав, що якими б чіткими і досконалими не були конституція і закони держави, права людини визначатимуть державну політику тільки тоді, коли цей принцип усвідомлюватиметься кожним громадянином [8, с. 459]. Лише за такої умови органи державної влади зможуть керуватися цим принципом у своїй діяльності, а звичайний громадянин буде готовий у будь-який момент боротися за свої права у випадку їх порушення з боку держави. По-друге, правова ідеологія повинна сприяти узгодженню у правосвідомості громадян принципу пріоритетності прав та свобод людини з іншим важливим принципом конституційної держави — народного суверенітету.

Принцип народного суверенітету є одним з основоположних принципів конституційної держави, який проголошує народ носієм суверенітету та єдиним джерелом влади у державі. Відповідно до цього принципу народ постає активним учасником політичного процесу і безпосередньо (чи опосередковано) здійснює владарювання. Присутність цього принципу в правовій ідеології також передбачає, що народ здійснює контроль за діяльністю органів влади і у разі втрати ними довіри громадян їх носії можуть бути усунуті від публічної влади правомірним способом.

Наявність у правовій ідеології цього принципу дозволяє кожній людині захищати особисту свободу спільними зусиллями в організованій спосіб. Принцип народного суверенітету є дієвим доповненням до прав та свобод людини, причому в державі, у якій відсутні реальні механізми його втілення, принцип пріоритетності прав людини має лише декларативний характер. Для правової ідеології, яка була пануючою в українському соціумі впродовж багатьох років, було притаманне вдавання до крайностей, коли на зміну комунітаризму, який проголошував пріоритетність колективних цінностей, приходив індивідуалізм, який межував з егоїзмом. Тому сьогодні важливо виробити модель ліберально-демократичної правової ідеології, яка поєднувала б ці два принципи.

Творцем такої правової ідеології повинна бути не стільки держава, яка в процесі нормотворчої діяльності формує правове поле для своїх відносин із суспільством, скільки саме громадянське суспільство, яке безпосередньо забезпечує процес узгодження різноманітних суспільних цінностей та інтересів і надає йому універсального змісту. Особливе місце у формуванні сучасної національної правової ідеології посідає наукова спільнота: це не лише вчені правознавці, але й інші представники суспільно-гуманітарної сфери (політологи, соціологи, філософи та ін.). Їх науковий потенціал може бути найкраще реалізований в університетах, наукових установах, дослідницьких центрах, які в своїй діяльності є незалежними чи автономними щодо держави. Представляючи насамперед інтереси громадянського суспільства, ними може бути запропонована оптимальна, як для суспільства, так і для держави, модель правової ідеології.

Таким чином, систематичне ігнорування можливостей правової ідеології у забезпеченні принципів конституційної держави призвело до того, що впродовж усього періоду існування Української незалежної держави ані органи публічної влади, ані інститути громадянського суспільства не займалися питанням формування національної правової ідеології. Тому на сьогодні першочергового вирішення потребує утвердження принципів демократії, прав людини, верховенства права, які повинні стати основою змісту національної правової ідеології, відображенням світоглядних орієнтирів громадян України.

Список використаних джерел

1. Толстенко, В. Л. Правова ідеологія у розвитку сучасної Української держави і суспільства [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Толстенко Володимир Леонідович. — Острог, 2012. — 212 арк.

2. Румянцев, О. Г. Основы конституционного строя России [Текст] / О. Г. Румянцев. — М. : Юрист, 1994. — 288 с.
3. Гаврилов, Н. И. Мера государственности демократического государства [Текст] / Н. И. Гаврилов. — К. : Наукова думка, 1997. — 116 с.
4. Шаблинский, И. Г. Пределы власти [Текст] / И. Г. Шаблинский. — М. : Центр конституционных исследований, 1997. — 248 с.
5. McIlwain, C. Constitutionalism, Ancient and Modern / Charles Howard McIlwain. — Ithaca, N. Y. : Cornell University Press, 1940 [Electronic Resource] Constitution Society. — URL : <http://www.constitution.org/cmt/mcilw/mcilw.htm>.
6. Габермас, Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії [Текст] / Ю. Габермас / пер. з нім. А. Дахніка ; наук. ред. Б. Поляру. — Львів : Астролябія, 2006. — 416 с.
7. Ковальчук, В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці [Текст] : монограф. / В. Б. Ковальчук. — К. : Логос, 2011. — 392 с.
8. Хлебников, Н. И. Право и государство в их обоюдных отношениях [Текст] / Н. И. Хлебников. — Варшава : Тип. Варш. жанд. округа, 1974. — 486 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Національного університету "Острозька академія"
(протокол № 7 від 28 січня 2014 року)*

Надійшла до редакції 31.01.2014

Ковальчук В. Б. Принципы конституционного государства в структуре современной национальной правовой идеологии

Определяется место основных принципов конституционного государства в структуре современной национальной правовой идеологии, исследуется правовая идеология как средство отражения и утверждения этих принципов в правовом сознании граждан Украины. Одним из основных принципов такого государства есть принцип верховенства права. Дальнейший процесс утверждения принципа верховенства права в Украине должен осуществляться не только в сугобо формально-юридическом измерении, но и на более глубинном уровне правового сознания, которое имеет способность формироваться под воздействием нового типа национальной правовой идеологии. Не менее важным для правовой идеологии как составного гражданского правосознания есть принцип приоритетности прав и свобод человека. Права человека служат необходимым условием человеческого существования и коммуникации как в отношениях между лицом и обществом, так и на уровне отношений человек — государственная власть; они являются основным критерием легитимности публичной власти. Принцип народного суверенитета является одним из основополагающих принципов конституционного государства, который провозглашает народ носителем суверенитета и единственным источником власти в государстве. Наличие в правовой идеологии этого принципа позволяет каждому человеку защищать свою личную свободу совместными усилиями в организованный способ.

Ключевые слова: правовая идеология, права человека, народный суверенитет, верховенство права.

Kovalchuk, V. B. Constitutional State Principles in the Structure of Modern National Legal Ideology

The article deals with the defining of a place of basic constitutional state principles in the structure of modern national legal ideology and with researching of legal ideology as a tool of reflection and implementation of these principles in legal consciousness of Ukrainian citizens. One of the main principles of this country is the law supremacy principle. The subsequent process of implementation of the law supremacy principle in Ukraine should be accomplished not only within formal and legal dimensions, but within a higher level of legal consciousness capable to be formed under the influence of a new type of legal ideology. Human freedoms and rights priority principle is not least important for legal ideology as a constituent of civil legal consciousness. Human rights are an essential element of people's existence and communication in the relationship between an individual and society as well as in the relationship between an individual and state power. Apart from that, human rights are the main criterion of the public authority legitimacy. Popular sovereignty principle is one of the fundamental ones of the constitutional state that proclaims commonage the sovereignty bearer and the unique source of authority in the state. This principle presence in legal ideology enables every individual to protect his or her personal freedom through joint efforts in an organized way.

Keywords: legal ideology, human rights, popular sovereignty, law supremacy.

